

АСПЕКТИ НА МАКЕДОНСКАТА ИСТОРИСКА СИНТАКСА

Александра Ѓуркова

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, Македонија

Key words: Diachronical Syntax, Old Church Slavic Syntax, purpose clauses, causative clauses, semantics in syntactical relations, syntactic innovations.

Summary: The main interests of this paper are the syntactic features of two types of adverbial hypotactic sentences in Old Church Slavonic manuscripts of the Macedonian Recension, namely: the purpose and result clauses and the causative clauses. In the purpose clauses the most characteristic conjunction is **da**, which is linked to the replacement of the infinitive with the **da** + present verb form, a linguistic feature of the South Slavic languages; apart from that, the compound **jako da** is used, and as innovations - **radi da** and **zane da** in the manuscript 'Krninski damaskin' (16th century). In the causative clauses, apart from the conjunctions **jakože**, **poneže** and **zaneže**, there are two conjunction compounds - **poneže radi** and **zaneže radi**, which are also used in the manuscript 'Krninski damaskin' and are considered as innovations in comparison to the older Old Church Slavic manuscripts of Macedonian recension (12-14th century).

The second point of interest are some semantic features of the purpose clauses introduced by the verbs - **moliti**, **prostiti** with the completive clauses containing the conjunction **da** introduced by the same verbs. As it is shown by the analysis, these two types of sentences cannot be semantically distinguished very clearly from one another, except in the purpose clauses where a conditional is used with the conjunction **da**. Also, there are some semantic features of the causative clauses and explicative sentences introduced by **bo**, **oubo**, **nebo**, which indicate a semantic closeness between the two. The causative clauses are also semantically linked to the conclusive sentences which could be one of the reasons why in these sentences the anaphorical expressions like **sego radi** i **togo radi** are frequently used.

Фактот дека црковнословенскиот се претставува преку ракописи, значи во книжевна форма, го определува и односот кон јазикот и неговата анализа. Тоа е факторот што ја прави реченичната анализа специфична во однос на другите граматички сегменти: се зема предвид синтаксичката градба на книжевниот јазик којашто се разликува од синтаксичката градба на говорениот/ народниот јазик. Потребно е да

се има предвид ова разликување меѓу словенскиот дијалект што се зборувал во Солун, што лежи во основата на црковнословенскиот и книжевниот јазик, којшто претставува јазична норма и е ставен во функција на философските, религиските, литургиските текстови што се преведувале од грчки. Контактот со грчкиот пак, има исто така значајна улога во врска со изразноста во синтаксичката структура на црковнословенскиот. Книжевниот јазик се карактеризира со структурно посложена синтакса, и главно од целосни синтаксички изрази. Од друга страна, во врска со говорениот/ народниот јазик би можело да се претпостави дека неговата синтаксичка градба би била поедноставна и јасна, говорениот јазик е секогаш повеќе модално маркиран, со употреба на експлицитни јазични односно граматички средства, кои упатуваат на семантичка диференцијација на реченицата.

Овде акцентот е ставен врз синтаксичките особености што упатуваат на конвергентниот јазичен развој кај црковнословенскиот и грчкиот што резултира со користење на истородни сврзувачки средства, познати во лингвистиката како балканизми - јазични карактеристики што се среќаваат и кај останатите балкански јазици. За таа цел предвид ќе бидат земени прво финалните зависноложени реченици, и видовите сврзувачки средства што се употребуваат, а во тој контекст важен аспект претставува замената на инфинитивот, процес што е важен и за декларативните зависноложени реченици со сврзникот **да**. Како второ ќе биде издвоена тенденцијата за доточнување, дополнување на некои сврзници во црковнословенскиот (финалните и каузалните), произлезена веројатно од потребата за прецизност во семантиката на синтаксичките односи.

I. За финалните зависноложени реченици е најкарактеристичен сврзникот **да**. Тој е поврзан со замената на инфинитивот со *да*-конструкцијата, и тоа како процес што започнал токму кај конструкциите со финална функција, а оттаму се проширил во сферата на декларативните реченици. Најважната карактеристика на овој тип реченици е **модалноста**, со оглед на тоа што тие најчесто изразуваат намера, желба, настојување за извршување или неизвршување на дејството. Диференцирањето на **да** како финален сврзник, пред сè, е определено од неговото значење како ексхортативна партикула, односно како императивно-оптативен формант, што е најизразено во финалните реченици со императив или прохибитив во главната дел-реченица. Од друга страна, употребата на **да** покрај кондиционал во финална дел-реченица, но и во декларативни дел-реченици, ја дефинира неговата функција како сврзник. Примери:

-со **императив** во главната реченица:

- (1) dale=e sĭtvorite \ sebe zavistĭ, **da ne** sĭ dyavolomĭ ws4deni b4dete - tna m¼ sŷn tũ diabŏlJ katakriqĩte 169r5Les
- (2) potĭji s3 i vskrsni **da** i azĭ ouzrou tvoje iz mr7tvihĭ tridnevnoe vskrsenie; -Ŏpwj †dw kagĕ sou t¼n ʹm k nekrĩn tri»meron ʹmxanfstasin 160r3-8Zag
- so **кондиционал** во главната реченица:
- (3) sir5=ĭ ho]8 da esmĭ rozdelenĭ \ h<rist>a t7=ŷjo **da** bĭyh hot5ĭĭ sp<a>sti brata moego - mŏnon n| ¼qelan swqĩ of ĉdelfo... mou 210r22Krn
- (4) i dr7'aah4 i, **da** ne bi ot7[el7 ot7 nih7 -toà m¼ poreŷesqai ĉp' aŭtĩn L4,42 Zogr Mar
- (5) kn3zĭ 'e b5 testĭ jego i m<o>ĭ5[e i \vrĭ]i s3 h<ri>s<t>a **da** ne bi oumr5ĭĭ 108v10Stan

Инаку, според ексцерпираниот материјал, може да се види дека овој сврзник често бил дополнуван од други сврзници или предлози во функција на создавање финален сврзувачки состав. Такви се сврзувачките состави: Ško da, radi da и zanje da, од коишто вторите два се среќаваат во Крнинскиот дамаскин, ракопис од најнов период (16 век) во однос на корпусот текстови. Тоа покажува дека ваков процес на дополнување на сврзникот бил познат во јазикот и тоа е веројатно процес што започнал во народниот јазик, но и грчкото влијание имало важна улога во нивното оформување.

- Примери: (6) bezmlĭvĭstvouiĭmĭ vĭ smĭrennĭi m4drasti vĭ kelYahĭ svoih, **jako da** viditĭĭ g<ospod>ĭ smĭrenYe n<a>[e i trouĭĭ -Ŏpwj †dV Ð kŭrioj 40r8Les
- (7) dastĭ ima vlastĭ na dous5hĭ ne=istĭyhĭ; **jako da** izgon3tĭĭ 4; -ĕste ʹmkbĕllein aŭtĕ Mt10,1 Krp, da Rad
- (8) i s7nidi s7 krsta **jako da** vidim i v5rouem -Ŏpwj †dwmen ka^ pisteŷswmen 146r4Krn
- (9) s7tvori mi t8 v7 gorou edinou crkovĭ **radi da** mi poklonite se v7si vĭy jako azĭ izbavĭyh \ mnwgaa va[ego zlaa; -di| n| me proskun»sete ōloi saj, ōti ʹmgĕ sŏj ʹmglŭtwsa 150v23Krn
- (10) na qavorscĭi gor5 da v7zbydemĭ **radi da** vidimĭ i sv3tojo troic8 =ist5; -di| n| „doàmen ka^ t¼n iĭg...an triĕda kaqarĩj: 138v19Krn
- (11) t7i nas s7bra **radi da** vidimĭ 'e tainstvo i =jodo ba'Ye; -di| n| „doàmen must»rion ka^ qaàma Qeoà: 52v17Krn
- (12) elici v7 crk<ĭ>vĭy v7[7d[e bl<a>g<o>d<5>ti prazdnika; **zanje da** wtv7z8t se va[a o=esa ne t5lesnaa t7kmo n7 i d<ou>[evnaa; **zanje da** razoum5ete =to es<t> gl<ago>emoe -di| n| katalĕbete kaqarĩj t| legŏmena 3r11Krn
- (13) i poslou[aitē s7 v7sakĭymĭ v7nimanYemĭ; **zanje da** prYim5te s7vr7[ennoja m7zdou; -di| n| lĕbete ka^ tele...on tŏn misqŏn 158v9Krn

Освен тоа, во финална функција се среќаваат sko и radi со инфинитив. Во врска со оформувањето на сврзникот **за да** во современиот македонски од дијахрониски аспект се гледа дека тоа е процес што започнал и траел неколку векови; сврзувачкиот состав zape da засведочен во дамаскиот може приближно да укажува на тоа кога почнал тој да се употребува, додека за жал во понови ракописи од 18 век тој не може да се најде, иако како што можеше да се види сврзникот **за да** е веќе присутен во ракописи од втората половина на 19 век. Бл. Конески (1982: 124) како важен го наведува паралелизмот со истиот процес во другите балкански јазици: грч. $\sigma\iota\ |\ n\epsilon$, арм. $tra\ se$, алб. $r\ddot{e}g\ t\ddot{e}$. Сврзникот eda се употребува исто така во финални реченици, и карактеристично е тоа што овие реченици се синтаксички синонимни со финалните реченици со da ne.

Во тесна поврзаност со финалниот сврзник **da**, стои и декларативната употреба на истиот сврзник. Со употребата на сврзникот da во декларативна функција сврзана е една јазична појава карактеристична за балканските јазици: замената на инфинитивот со *da*-конструкција. Во грчкиот, чиј развиток може да се следи преку пишувани споменици во текот на долг период, се среќава замена на инфинитивот преку конструкција составена од сврзникот $\delta\rho\omega\iota$ + лична глаголска форма уште во класичниот грчки. Во грчкиот на Новиот завет како замена за инфинитивот најчесто стои $\tau\eta\alpha$ + конјунктив (Блас-Дебрунер 1959: 237), и тоа покрај лексика со значење **3/4сака; моли, бара; заповеда; поттикнува**[^], и покрај различни безлични изрази или изрази со глагол-копула. За ваквата замена на инфинитивот со $\tau\eta\alpha$ (подоцна, во новогрчки со субјунктив со $\eta\alpha$), Б.Д. Цозеф (1983: 39-40) констатира дека покрај лексика што изразува волја, стремеж или можност за извршување на некое дејство замената со $\tau\eta\alpha/n\epsilon$ + личноглаголска форма е регуларна наспрема класичниот или хомерскиот грчки. Во црковнословенскиот инфинитивот најчесто се употребува како дополнување односно во функција на објект покрај глаголи што изразуваат волја, можност, молба или принуда за извршување на некое дејство, потоа во изрази на финалност или како дополнување на придавки (Б.Д. Цозеф 1983: 102). Исто така, позната е и употребата на инфинитивот во функција, поточно во позиција на субјект покрај глаголи на зборување во пасив, што ја опфаќаат спомената семантика на изразување на молба, заповед, забрана, желба итн. (Вечерка 1993: 76). Инфинитивот се употребувал напоредно со *da*-конструкцијата која прво најчесто стоела во финално значење. Оттаму, потоа инфинитивот се заменува и покрај глаголите со значење

^{3/4}заповеда, бара, сака, моли[^] и сл. Во ваква позиција, при употребата на *da* во старословенскиот, како што нагласува Вечерка (1993: 79), нема сосем јасна разграниченост меѓу употребата на *da* како граматички формант што ја конституира глаголската форма (како на пример во перифрастичните *da*-форми со императивно/оптативно значење) и употребата на *da* како партикула односно сврзник што ја определува семантичката карактеристика на реченицата како целина и истовремено служи како граматички сигнал за субординација во однос со претходната реченица. Во врска со потеклото на употребата на *da* во декларативна функција, Вечерка (1993: 81) особено го нагласува неговото значење и функција како **императивно-оптативен формант**, кој потоа целосно се развил и се граматикализирал во јужнословенскиот простор, така што почнал да се чувствува како „граматички сигнал за *oratio obliqua*“, односно помалку или повеќе како еквивалент на еден сврзник. Всушност, модалниот карактер што им е иманентен на декларативните зависни дел-реченици со *da* е во директна поврзаност со ваквиот начин на изведување на декларативната функција на *da*. Во поглед на употребата на *da*-конструкцијата во функција на субјект покрај изрази што означуваат став или оценка, како и покрај безлични изрази И. Грицкат (1975: 102) го изразува мислењето дека првите грчки примери за замена на инфинитивот се од ваков тип, укажувајќи на примери од Новиот завет. Во своите истражувања на синтаксичките промени во средновековниот грчки и во јужнословенските јазици, В. Бубеник (2002: 110-115) како важен фактор го наведува губењето на супинот во црковнословенскиот и прифаќање на инфинитивот како **општа нефинитна форма**, а потоа неговата замена со *da*-конструкција, која може да стои и наместо супин и наместо инфинитив. Она што произлегува од споредбата на начинот на замена на инфинитивот во грчкиот и во црковнословенскиот е тоа дека за разлика од грчкиот, каде што замената се остварува со конструкцијата $\dagger na/na +$ конјунктив, во црковнословенскиот стои *da* со **презентски форми**. Тоа, всушност, претставува специфика на **јужнословенските јазици**. Се среќава и *da* со кондиционал/потенцијал, но далеку поретко. Во поглед на употребата на *da* со кондиционал Вечерка (1993: 80) укажува на тоа дека во таа позиција е целосно дефинирана сврзувачката функција на *da*, а освен тоа поместувањето во граматичкото лице и на личноглаголската форма упатува на субординативен однос.

II. Во контекст на претходната анализа треба да се укаже на семантичкото доближување што се случува меѓу **финалните реченици** и **декларативните зависносложени реченици** со сврзникот

da. Се работи за декларативните зависни реченици со сврзникот da покрај глаголите **moliti**, **prositi**, што спаѓаат во групата глаголи што изразуваат **желба**, **волја**, **молба**, **заповед** и се одликуваат со модалност, на пример:

(14) m<o>limb w g<ospod>i na[em is<ou>sh<rist>5; **da** sb mlb+5niemb d5laa]i svoi hl5bb 5d3tb -parakaloamen 'n kur...ou 'Ihsoa Cristu **tna...**tõn ~autin ʒrtõn 'sq...wsin 2Th3,12 Karp.

Тие се семантички блиски со финалните реченици што се надоврзуваат на вакви глаголи, а со сврзникот da стои кондиционал, од типот: (15) i vb[edb vb cr<b>k<o>vb m<o>[5[e s3 sb slbzamb, **da** bi[4 s<3> sp<a>slī -tna swq̄isi 103r12Les. Во вакви случаи кондиционалот на некој начин ја определува реченицата како финална. Покрај глаголот moliti 9s30 се надоврзуваат финални дел-реченици со сврзувачките состави sko da и radi da, што секако ги определува овие реченици како финални:

(16) m<o>lita s3 vby za m3 kb b<og>ou w mn5; **sko da** ni=to 'e pridetb na m3 ih'e gl<agol>asta; -õpwj mhd n 'pšlqV 'p' 'm A8,24 Karp;

(17) i pakby a]e mol[i se **radi da** te =7st5tb =lov5cbv m8=enYe pa=e ima[i; - proseŭcesai di| n| s tim»soun 78r25Krn.

Би можело да се оцени дека границата меѓу декларативните и финалните реченици што се надоврзуваат на глаголот 'моли (се)' е многу 'порозна' и дека единствено со употребата на кондиционалот со сврзникот **da** може да се определи дел-реченицата како финална.

III. Каузалните зависносложени реченици се земени овде предвид најмногу поради синтаксичките иновации што се среќаваат во Крнинскиот дамаскин на полето на сврзувачките средства што се користат. Во **каузалните (причински) зависносложени реченици** се употребуваат неколку сврзници. Меѓу нив, најчести се сврзниците sko'e, zane'e и pone'e, додека како помалку фреквентни се јавуваат imb'e, ide'e, elbma и e'e. Интересни се случаите во коишто анафорски во главната дел-реченица се употребуваат заменските состави sego radi и toqo radi, што може да се сретне прилично често во црковнословенските ракописи. На тој начин се укажува на причината, но и дополнително се потенцира причинското значење, а заменските состави претставуваат конектори на ниво на текст. Како иновација се јавуваат сврзувачките состави pone'e radi и zane radi исклучиво во Крнинскиот дамаскин. Од нив, pone'e radi има нагласено каузално значење, додека zane radi покрај каузалното значење содржи експликативна нијанса. Примери:

(18) **pone'e radi** sYe bBys<t> jav5 prazdnikou na[emou da ouslby[im" s7 v7sakYimB na[imB v7nimanYemB ~™peid¼ **di!** **taŭtō** e nai Ð skopōj tĀj ~ortĀj maj, ~j ċkoŭswmen 172r11Krn

(19) **pone'e radi** es<tb>stvo =<ov5>=<B>skoe \pade za pr5slou[anYa i \ raja izbŷe nemo]no pr0=ee da v7nidetB \n8d'e \pade ; **-diōti**, ™peid¼ 1 fŪsij tĭn ċnqrèpwn ™xšpesen 171v13Krn

(20) i tolika rBybi oulov7[e, **jako** ne magB]e prive]Ye mr5'8; **zane radi** sto i petdes<e>tB i tri b5h8 ribBy **-diōti** ~katōn penĀnta tr... Āton t| ņyƒria 103v21Krn

(21) nB t7=ŷja sYe ho]8 skazati: jako istin5 radi se i bByst =lov5k6 samovlastn i domB i podobŷye bo'Ye nB v7sakBy =lov5k6 ne imat sBye; **zanje radi** dwm 'e estB bo'ŷi v7sakBy =lov5k6 nB nepodobstv8etB ego; -ċll| p0j ™nqrwpoj d n tō æcei aŭtō: **diōti** e„kĕn m n e nai toà qeoà p0j ™nqrwpoj, ċll| d n tōn Ðmoifzei: 113v1Krn

И кај каузалните сврзувачки средства, како и кај временските, не може секогаш да се определат точни грчки еквиваленти меѓу сврзниците, затоа што еден сврзник одговара на повеќе грчки сврзници односно сврзувачки средства: за **sko9'e0**: **ōti**, **gēr**, **diō**; за **zane9'e0**: **diōti**, ™pe..., ™peid», **ċnq' in**, **ōti**; за **pone9'e0**: **diōti**, ™pe...; за **imB'e**: **diōti**, **diē** + inf. Ова повторно може да укажува на тоа дека овој тип реченици бил во фаза на оформување, а како една фаза може да се одбележи и појавата на претходно споменатите сврзувачки состави **pone'e radi** и **zane radi** во дамаскиот. Во грчкиот како еквивалент за нив во повеќето случаи стои **diōti**, кое првобитно било прашално, а потоа и експликативно и причинско- **затоа (што), зашто**. Инаку, за мотивите за употреба на предлогот **radi** покрај секој од двата сврзника може да се размислува во контекст на причинското значење што го има предлогот. Карактеристично е тоа што во Кринскиот дамаскин предлогот **radi** се врзува и со сврзникот **da**, за изразување на финалност, од што може да се види дека предлогот генерално се врзува за семантиката на каузалноста пошироко сфатена, а во споменатите сврзувачки состави како да го засилува причинското значење, иако **zane radi** во наведените примери има една експликативна нијанса, која е забележлива. Кон тезата за постојано оформување на нови сврзници и сврзувачки средства се приклучува и фактот дека во подоцнежните ракописи (18 век) се среќаваат **зашто** и **оти** како каузални сврзници, од кои вториот е преземен преку говорениот грчки јазик, а и во современиот македонски јазик аналогно на **оти** се користи и **дека** во каузална функција, иако треба да се напомене дека овие два

сврзника како каузални се карактеристични повеќе за разговорниот стил.

За **каузалните зависноложени реченици** е карактеристично тоа што се блиски со семантиката на **експликативност**, бидејќи може да содржат и објаснување на причината содржана во дел-реченицата. Во таа смисла е и констатацијата на Вечерка (2002: 294) за поставеноста на експликативните реченици со *во, пово, педво*, во преодна зона меѓу паратаксата и хипотаксата. Каузалните реченици се поврзани и со семантиката на конклузивноста преку сопоставеноста: **причина – резултат/заклучок**. Затоа, прилично често може да се сретне анафорска или катафорска употреба на заменските изрази *sego radi, togo radi* во главната дел-реченица во рамките на каузалните реченици, со што експлицитно се упатува на причината, а се изразува она што произлегува од неа, како на пример:

(22) *v6 istin4 ne mo'et6 dobrod5t5l6 s6 nepravdo4 rasti... togo radi nenavid5h4 iwsifa, zane b5 tou'd6 zlob6y -toŭtou g|r cfrin... 'mpeid¼ ɸllōtrioj tĀj kak...aj 255v13Les;*

(23) *pone'e bw idol6 b5[e pod gor6y toi samarŷjo; sego radi ne hot5 h<risto>s pr5obraz6yti se tam0 -'Epeid¼ goàn eŷdwl0 e cen 0pokftw... di| toàto d n °qšlhsen 151r8Km.*

Овие заменски изрази претставуваат конектори на ниво на текст. Интересно е дека понекогаш и кај финалните реченици се среќаваат вакви примери на анафорски употребени состави: (24) *i radi da pris6j0 =as skazati, sego radi s7kratih6 v5]i moei; -di| n| fqfsw kat| t¼n éran n| t| dialŭsw, di| toàto ɸligèsteusa 98v2Km*; ова го потврдува фактот на припадност на овој вид реченици кон семантиката на каузалност.

Семантичките доближувања на определени видови реченици понекогаш може да се должат на некои недоволно издиференцирани семантички односи во јазикот. Јасно е дека јазичните средства за изразување на различни семантички односи постоеле во јазикот, тие претставуваат потенцијал, но понекогаш поради фактори како што е надворешнојазично влијание или книжевниот карактер на јазикот, како што е случајот со материјалот од ексцерпирани ракописи, некои сврзувачки средства понекогаш добивале проширена семантика и на таков начин придонесувале за синтаксичкиот развој на јазикот.

Литература:

- Грицкат. Ирена. 1975. *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека Ср Србије, Београд.
- Грковић-Мејџор. 2004. Увод у историјску синтаксу, во *Лингвистичке свеске* 4, Нови Сад.
- Дамаскини*: македонски преводи од 16 до 19 век, предговор, избор, редакција и коментар Р. Угринова-Скаловска, Македонска книга, Скопје, 1975.
- Гуркова. Александра. 2001. Речениците со *ради да* во Крнинскиот дамаскин, во *Македонски јазик* год. LI-LII, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 163-180.
- Гуркова. Александра. 2002. Предлогот *ради* во Крнинскиот дамаскин“, во *Македонски јазик* год. LIII, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 101-112.
- Илиевски. Петар Хр. 1988. *Балканолошки лингвистички студии*, Посебни изданија кн. 14, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески. Блаже. 1982. *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Blass. Friedrich. 1959. *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, bearbeitet von Dr. phil. Albert Debrunner, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Bubenik. Vit. 2001. *Morphological and Syntactic Change in Medieval Greek and South Slavic Languages*, LINCOS Studies in Indo-European Linguistics 14, LINCOS Europa, Muenchen.
- Joseph. Brian D. 1983 *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sandfeld. Kr. 1930. *Linguistique balkanique*, Librairie C. Klincksieck, Paris.
- Večerka. Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*: I. 1989 *Die Lineare Satzorganisation*, II. 1993: *Die Innere Satzstruktur*, III. 1996: *Die Satztypen: Die Einfach Satz*, IV. 2002: *Die Satztypen: Der Zusammengesetzte Satz*, in: *Monumenta Linguae Slavicae* XXVII, XXXIV (XXVII,2), XXXVI (XXVII, 3), XLVI (XXVII, 4), Weiher - Freiburg i. Br.
- Vondrák. Wenzel. 1912. *Altkirchenslavische Grammatik*, Weidmanische Buchhandlung, Berlin.

Список на ексерпирани ракописи: Кратенките се според Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција 1-9, 2000-2008, Скопје, и сп. *Slovník jazyka staroslověnského, I-IV* 1958-1997 Praha .

- As - Асеманово евангелие, 10-11 век
 Bit - Битолски триод, 12 век
 Вон - Болоњски псалтир, прва пол. на 13 век
 comPs - коментар кон псалтирот
 Dbm - Добромирово ев., 12 век
 Dčn - Дечански псалтир, 13 век
 Grig - Григоровичев паримејник, 12 кон 13 век
 Hlud - Хлудов триод, крај на 13 век
 Јов - Евангелие на поп Јован, 13 век
 Карп - Карпински апостол, 14 век

Krat - Кратовско ев., 14 век
Krn - Крнински дамаскин, 16 век
Krp - Карпинско ев., 13 век
Les - Лесновски паренезис, 1353 год.
Lobk - Лобковски (Хлудов) паримејник, 1294-1320 год.
Mkd - Македонско ев., 14-15 век
Orb - Орбелски триод, втора пол. на 13 век
Ohr - Охридски апостол, 12 век
Pog - Погодинов псалтир, 13 век
Rad - Радомирово ев., 2 пол. на 13 век
Rdm - Радомиров псалтир, 2 пол. на 13 век
Slep - Слепченски апостол, 12 век
Stan - Станиславов пролог, 1330 год.
Stm - Стаматово ев., 13 век
Str - Струмички апостол, 13 век
Tikv - Тиквешки зборник, 15 век
Verk - Верковичев апостол, 14 век
Vran - Вранешнички апостол, 13 век
Vtš - Ваташки минеј, 1453 год.
Zag - Загрепски триод, 1 пол. на 13 век